

Лисак В. М.,доктор філософії, кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Львівський торговельно-економічний університет**Попадинець М. В.,**викладач кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

БОЙКІВСЬКИЙ НАРОДНИЙ КАЛЕНДАР ЯК ВИРАЖЕННЯ МОВНОЇ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ САМОБУТНОСТІ

Анотація. Проблематика вивчення особливостей народного календаря певної етнічної спільноти як ніколи актуальна сьогодні, коли національна ідентичність набуває вагомості значущості та є прикладом незламності та стійкості. Народний календар бойків – специфічної гірської окремішності – становить собою мовленнєво-етичну картину особливої регіональної ментальності. Свята, звичаї, обряди разом з особливостями селянської ноші (одягу), декоративно-прикладними деталями житла та господарських будівель цілісно відображають високу морально-етичну культуру бойків. В етикетних формулах спілкування, театралізованих та обрядових діях утверджується вільнорумство, унікальність побутових стосунків і неповторність мовленнєвого колориту. Споконвічні традиції приязного спілкування між родичами, сусідами, близькими у будні та святкові дні, шанобливе звертання до батьків, старших за віком, незнайомих, уникання конфліктів і сварок виокремлюють особливу мовленнєву культуру горян. У бойківському діалекті, де милозвучність і співучість звукової системи найбільше виражена, відображені архаїчні елементи глибокої релігійності та високої духовної моралі. У статті досліджено бойківський народний календар як феномен, що відображає унікальність мовленнєвої культури цієї етнографічної групи та її соціокультурну спадщину. Проаналізовано роль календарних свят, звичаїв та обрядів у формуванні мовленнєвих практик, морально-етичних норм і соціальних комунікацій бойків. Визначено основні лінгводидактичні особливості бойківського календаря, зокрема використання діалектних форм, символічних висловів та обрядових мовленнєвих конструкцій. Обґрунтовано, що бойківська мовленнєва традиція, збережена у народному календарі, є невід'ємною складовою національної культурної ідентичності, що протистоїть асиміляційним процесам і забезпечує тяглість етнічної самосвідомості. Розкрито функціональну роль мовленнєвих формул, етикетних висловів, що відображають сакральну та соціальну складову бойківського світогляду. Саме звичаї та традиції, місцеві обряди визначають особливу етикетність мовлення горян, їхню виражену скромність, тактовність і вихованість.

Ключові слова: бойки, народний календар, звичаї, традиції, обряди, етикет, мовленнєвий етикет.

Формулювання проблеми. У непростому часі російсько-української війни мова та мовленнєва ситуація, говір, говірка уособлюють українську державну самостійність і вільнорумство, високу релігійність та утвердження своєї націо-

нальної гідності. Народний календар бойків, де, за словами І. Франка, «збереглися цілі пласти недоторканої духовної культури» [1, с. 13], є унікальним мовно-етичним феноменом моральної складової, глибокої побожності та родинної традиції. Закономірно, що в народному календарі бойків змальовано суспільно-політичне, культурно-історичне та мовно-етнічне життя гірської спільноти, яка відображає, як у дзеркалі, українську окремішність, що не подібна на жодну націю чи імперію. Так, у змісті народних свят, звичаїв та обрядів виділяють *інформаційну, ціннісну, нормативну та діяльну* складові як неоціненний досвід особливої ментальності, що і сьогодні активно передається наступним поколінням. Звичаєвість та обрядовість через систему мовленнєвих формул, символічних невербальних знаків, різноманітних дійств уможлиблює життєдайність високої мовленнєвої культури спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Народний календар українців, у контексті якого науковці досліджували і бойківський, здавна привертав увагу *етнографів* (Ф. Вовк, В. Гнатюк, О. Воропай, Р. Кирчів, С. Павлюк); *істориків* (М. Костомаров, М. Драгоманов, Г. Булашев, С. Килимник, В. Заклинський); *філософів* (Д. Чижевський, І. Мірчук, В. Янів); *педагогів* (М. Стельмахович, Р. Скульський, Б. Ступарик); *громадських діячів-просвітників* (І. Нечуй-Левицький, Б. Грінченко, М. Устиянович, Г. Хоткевич).

Зокрема, семантику та атрибутику обрядових ритуалів досліджували М. Костомаров, Г. Булашев, В. Гнатюк, І. Огієнко; синтез мовних засобів дохристиянської та християнської культури розглядали у своїх працях С. Килимник, К. Кутельмах, О. Воропай, М. Слабошпицький; як народну хронологію презентують обрядовість і звичаєвість А. Буткевич, І. Килимник, Г. Лозко.

Народний календар гірського населення, який побудований на лінгводидактичних засобах південно-західного наріччя бойківського діалекту турчанських і сколівських говірок Галичини, досліджували на емпіричному рівні з кінця XVIII – початку XIX ст. Фрагментарно описували та аналізували народні діїства, звичаєві етикетні правила бойків І. Любич-Червінський, І. Вагилевич, Я. Головацький, а трохи пізніше – І. Франко, В. Гнатюк, І. Кузів, Ю. Кміть, В. Охримович. У 30-ті роки XX ст. на сторінках «Літопису Бойківщини» в Канаді з'явилася низка наукових дописів М. Зинича, М. Турянської, І. Близнака, О. Дучимінської, О. Мисевич, В. Стинавської про особли-

вості матеріально-духовної культури бойків, фундаментом якої є неймовірно милозвучна гірська говірка. Дослідники календарної обрядовості Р. Кирчів, Н. Здоровега, М. Утриско, Г. Горинь визначають унікальність і самотність бойківського життєвого укладу та мовленнєвої культури.

Найповніший цілісно записаний і композиційно довершений мовно-етнографічний матеріал бачимо у чеського науковця Ф. Ржегоржа та українського просвітника, греко-католицького священника М. Зубрицького, зокрема в його праці «Народний календар, народні звичаї і повірки, пов'язані до днів в тижні і до рокових свят» [2].

Мета статті – проаналізувати лінгводидактичні засоби народного календаря бойків, виділивши його змістову складову, сутність важливих правил увічливості й такту, які відображають ментальність гірської спільноти, її самотність і світосприйняття. Правила доброзичливості та ввічливості є зразком гідної мовленнєвої поведінки бойків у часі народних свят, звичаїв, обрядів і традицій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Народний календар бойків як етнічної окремішності, яка проживає численно в горах, яскраво позначений ментальними особливостями. Ця етнографічна група заселяла «...східний схил карпатських гір і займала увесь Високий Бескид, східну частину Середнього Бескиду, західну частину Горганів і Центрально-Карпатську улоговину» [3, с. 149], перебуваючи в сусідстві з гуцулами на сході, а з лемками на заході.

З історіографічних джерел відомо, що найменування «бойки» (Boici, Boiki) уперше згадує візантійський цісар Константин Порфирогенет у X ст. Значно пізніше 1831 р. український священник УГКЦ Й. Левицький вживає етнонім «бойки» в передмові до своєї «Граматики» [4]. Згідно з переконаннями деяких істориків, бойки є прямими нащадками білих хорватів і, відповідно до цього, – найближчими родичами сербохорватського народу.

Чеські вчені Й. Добровський і П. Шафарик зацікавилися записами Константина й зійшлися на думці, що бойківський край – це околиці, «Bagigaria», що є Бабині Гори – Babia Góra, і це поняття кельтського походження. Член «Руської трійці» І. Вагилевич опублікував окрему розвідку про бойків, де зазначив, що бойки самі своєї назви цураються, а сусіди їх називають з насмішкою [5].

1894 р. на сторінках журналу «Діло» зав'язалась полеміка між І. Верхратським та О. Партицьким щодо походження назви «бойки» [6]. Галицький дослідник І. Верхратський вважав, що бойки – поняття руське (українське) і походить від партикули (частки) «бойє», котра є характерною ознакою бойківського діалекту. І найменування це придумали сусіди – гуцули, які насміхалися з людей і передражнювали їх через говірку, так само як і лемків через частку «лем». Натомість О. Партицький дотримувався гіпотези П. Шафарика – Й. Добровського про те, що бойки – кельтського походження (Boi). Окрім цих гіпотез, має право на існування й думка І. Вагилевича – О. Партицького про те, що слово «бойко» утворене від прикметника «бойкий» – мужній, відважний, хоробрий. І. Франко же виводив цей етнонім від слова «бойко», як воїн. До початку XX ст. горяни більше тяжіли до руської (української) тотожності, називаючи себе русинами (українцями), людьми руської віри [7].

У бойківській говірці є досить архаїчні вербальні форми, споріднені з староіндійським санскритом і кельтськими сагами.

Важливо розглянути корінь «bo» в перекладі з санскриту на англійську мову. Зокрема, у слові bow є такі аналоги: bow – (store of grain), що означає сховище зерна (відоме в бойків як бойще – окреме приміщення для обмолоту та зберігання зерна в «довгій» бойківській хаті). Тому «бо» у своєму змісті має особливі змістові навантаження щодо походження бойків як давніх землеробів. У перекладі з санскриту на англійську корінь «bow» – це володар досконалого знання (perfect knowledge). А довга бойківська хата дуже схожа на ковчег (an arche).

Отже, на сьогодні найбільш аргументованими є такі думки щодо етимології слова «бойко»: 1) від кельтського племені бойів; 2) від вживаної в говірках частки «бойє» на позначення ствердження чи згоди; 3) від форми звертання до Бога – «богойку».

Народний календар бойків розуміється передусім як розпорядок повсякденного життя конкретної людини, окремої родини та громади впродовж усього року. Сам термін «календар» походить від важливого поняття народної обрядовості – *коляда* (лат. calenda – перший день кожного місяця), що фіксував певну ритмічність життя за суто зовнішніми ознаками, на думку українського філолога А. Пономарева. А також календар визначався «двома чинниками: стадіальністю процесу життєдіяльності людини та сезонністю природи» [8, с. 285].

Вважаємо, що «Народний календар, народні звичаї і повірки, пов'язані до днів в тижні і до рокових свят» М. Зубрицького є певною мірою предметом дослідження лінгводидактичних формул мовленнєвої культури етнічної спільноти – бойків. Отець М. Зубрицький, багаторічний парох села Мшанець, що на Старосамбірщині, як науковець-просвітник написав низку етнографічних, історіографічних, соціально-економічних наукових праць про регіональну культуру українських горян. На його думку, більшість сіл Самбірського та Турчанського повіту (Центральна Бойківщина) заснували солтиси, війти або князі, і тому поселення називалися «князівськими, війтівськими». У часи Австро-Угорщини на війтівство прийшла дрібна шляхта, що трималася на відстані від простих селян. Зокрема, у мовленнєвих формулах шляхтичів зневажливо або неемоційно спілкувалися з селянами, не вступали з ними в шлюбні чи приятельські стосунки.

У мовленнєвій культурі простого люду та шляхтичів було багато спільного, оскільки у свідомості бойка «я є» було і буде центром мікрокосмосу. Бойківська спільнота здавна знала вимір часу, а шляхтянські та селянські вишивки з Бескидів мали унікальну космічну символіку, де солярні та ромбові знаки були засобами спілкування з Всесвітом. Трудолюбивий бойко ткав і майстрував з дерева, а геометричність орнаменту була як «орнамент-прикраса», «орнамент-текст-послання», «текст-відповідь», де використовували самотні заковдані символи нерозкодованої досі мови.

У мовленні рівних за статусом шляхта сповідувала шляхетні та приязні вислови, а слово «гоновий» було синонімічним до поняття «честь». Українська шляхта не сварилася між собою, але коли хтось чужий міг зазіхнути на їхню власність або честь, шаленіли у вербальному та невербальному мовленні. Тільки істинний шляхтич знав свій рід до четвертого коліна, володів правилами «гарного тону», бо було дуже важливо перепросити та покаятися. Шляхетна мова з почуттям гідності, рівна постава та звучна говірка, безкомпромісність у питаннях свого слова й та віри, – характерні мовленнєво-дидактичні особливості заможних українських горян.

Треба зазначити, що впродовж віків саме українська шляхта зберегла національну ідентичність, а московити здавна на бойківських землях були окупантами. Сміливі та вільнодумні бойки могли жертвувати своїми спадками, кар'єрою, проте завжди виховували дітей достойними людьми.

Виділяючи відмінні ознаки мовленнєвої та матеріальної культури шляхти та селян, М. Зубрицький описує їхні строї та огартки. Бойківські селяни носили на голові солом'яні капелюхи – «крисані». Шляхтянки одягалися далеко добротніше за селянок, носили одяг з темного сукна; ходили до церкви в чоботах, тоді як селянки в ходаках. Підкреслене багатство одягу, певна зверхність і недоступність у формулах привітання («помайбіг») спричиняли взаємну неприязнь простих селян і шляхтичів.

Усі українські горяни впродовж багатьох віків створювали неписаний свій календар, який, без сумніву, можна назвати аграрним, сільськогосподарським. Деякі дослідники обрядовості (Р. Кирчів, В. Шухевич) сходяться на тому, що він дещо архаїчний, зокрема зберігав поділ року на літній і зимовий періоди. На Бойківщині рік поділяли на весну («ярь»), літо та осінь («восінь»). У «Народному календарі...» М. Зубрицького натрапляємо на назви лише шести місяців: 1-ий – лютий, 2-ий – казибрід, 3-й – марот, 4-й – беризень, 5-й – май, 12-ий – грудень. Бойки щодо назв місяців складали приказки, як-от: «Як прийде май, то кождий о собі дбай».

У системній структурі аграрного народного календаря бойків, на нашу думку, можна виділити такі компоненти:

- святкування християнських празників, проведення обрядових дійств, традиційних звичаїв;
- система народних знань з математики, біології, астрономії;
- сукупність календарних знаків, символів, умовних позначень у хронологічній послідовності.

У плані вираження народного календаря можна виокремити також такі важливі складові:

- церковний і народний уклад як історичний компонент;
- філологічний (звуковий);
- місяцеслівний (хронологічний).

Чільне місце в народному календарі бойків займають рокові християнські свята, пов'язані з ритуальними діями, що відбуваються неординарно, своєрідно, з високим моральним компонентом. Так, у святкуванні різдвяних свят у гірського населення Карпат був широко розповсюджений «полазник» – перший чоловік, що входить до хати на Введення чи Різдво. Як полазники до сусідів і родичів найчастіше ходили маленькі хлопчики, бажано чемні, з добрих родин. Люди ще й досі вірять, що той, хто першим зайде до хижі, принесе господарям або добро, або негаразди на увесь рік. Поганою прикметою, як і раніше, вважається, якщо першою приходять жінка.

Як визнають дослідники, слово «полазник» означало для прабойків робочу худобу, бо «лаз» – це викорчувана лиса ділянка лісу, яку обробляли «наїздом» за допомогою тяглової сили. Це однозначно засвідчує, що спочатку були полазники-воли, полазники-барани, а згодом полазники-лєгені, а жінка несла біду та негаразди. «З полазником будьте здорові», – зверталися до газди хлопці, що заходили до хати, і традиційно вважалося, що родина буде щасливою та заможною увесь рік.

Бойки впродовж віків завжди були говіркими, жартівливими й дуже гостинними. Основними функціями різдвяних

і великодніх свят було безпосереднє спілкування, оскільки в будні бойки багато працювали і не мали часу на розмови з сусідами та родичами. Неписані правила етикету за празничним столом у бойків існують і досі. Антиетикетною манерою вважалося в гостях багато їсти та пити, тому гості старалися останніми починати, а першими закінчувати їсти. На Бойківщині ще досі побутує звичай, коли газди та газдині весь час припрошують гостей до трапези, а гості, з'ївши одну ложку чи другу страву, чекають запрошення.

У філологічній складовій народного календаря бойків можна виокремити ортоепічні, фонематичні, лексичні, морфологічні та синтаксичні особливості, побудовані на локальних говірках бойківського діалекту. Зокрема, назви християнських свят, імена святих мучеників та апостолів, як правило, грецькі, тому були незрозумілими для простого народу передусім у етимологічному сенсі. Селяни, слухаючи отця-пароха в церкві, не особливо переймалися походженням теонімічних назв свят від Різдва до Покрови.

У фонематичному аспекті також звичайному бойку було непросто віднайти відповідний звук чи звукосполучення у слові або зрозуміти значення кореня, відтак оформити це як найменування християнських свят. Тому в народному календарі бойків, який уклав М. Зубрицький, натрапляємо на такі теоніми: *Ардан*, *Водохці* (Йордан, Богоявлення Господнє), *Пущиня* (Сиропусна неділя), *Дзелені свята* (Зелені свята), *Главосіки* (Воздвиження Чесного Хреста). А народні прислів'я, приказки, повір'я, приповідки, які органічно були пов'язані з бойківським укладом життя, дещо допомагали наблизитися до розуміння справжньої духовної сутності церковних подій.

Цікавими в етнографічній праці є заклинань та замовляння на Святвечір, бо газда таким способом оберігав свою домівку, господарку, худобу від нечистої сили, яка могла чинити кривду. Таких чарівників і ворожбитів на Бойківщині ще називають «хмарниками». Як протидія нечистій силі була молитва – 24 рази «Отче наш» та 24 «Богородице Діво», а також газда обсівав обору (подвір'я) маком.

А ще бойки знали багато прикмет і суворо дотримувалися неписаних звичаїв. Так, до прикладу, на Главосіки «не сікли нічого, що мало голівку, дехто не брав до рук навіть ножа», «який день на Пущиня, такий буде Великдень», «До Святого Духа не попускайся кожуха». У звуковій складовій бойків збереглися окремі архаїчні риси: діалектні варіанти фонем *ы* (бык, вагы), *і* (мыті), *ê* (тêпêр), *м'які ж, ч, ш* (кож'уха, попуц'айся), звукосполучення *гы, кы, хы*.

Принагідно варто зазначити, що Святвечір, Різдво, Новий рік тісно пов'язані передусім з «карачуном» – великим буханцем житнього хліба, до якого додавали частинку страв зі Святвечора і обтирали місце зубцями часнику. З карачуном бойко на заході сонця обходив хату та хлів, де була худоба. А ще бойківський газда «окроплює свяченою водою ціле обійсте» та промовляє: «Із Святим вечором будьте здорові!».

Звертання на «Ви», добір лагідних пестливих слів до вітця-матері, старших та поважних нанашок засвідчували неписані закони поваги до свого коріння, усього рідного та традиційного. Матір, жінка, газдиня – хранителька домашнього вогнища яскраво уособлювала мудрість, хазяйновитість, терплячість, покірність як ревна християнка.

За «Народним календарем...» М. Зубрицького на весняний цикл обрядовості припадають такі найбільші християнські

свята: Стрітіння (15 лютого), Абрітіння (9 березня), Сорок Святих (22 березня), Теплого Олексі (30 березня), Благовіщення (7 квітня) та Воскресіння Христове. Необхідно зазначити, що всі весняні празники регламентують погоду, а отже майбутній урожай і приплід худоби.

Особливим святом у весняній обрядовості горяни вважали Благовіщення, бо того дня Господь поблагословив землю. Цей день завжди вважався «благівісною дниною», тому люди старалися не сваритися, не ображати нікого, мирилися з тими, на кого гнівалися.

Окрім того, особливо шанували горяни Страсний та Великодній (Світлий) тижні, зокрема «чорну середу», «живий чит-вирь», «Великодню п'ятницю» та «Великодню суботу». У четвер бойки «сливили сливки», тобто писали писанки та пекли паски разом з дітьми. Писали писанки мами для своїх дітей, дівчата, щоб дарувати хлопцям, а діти приносили на гриб, щоб пошанувати померлих. У бойківській писанці було понад сто символічних малюнків-орнаментів, кожен з яких мав своє магічно-символічне значення. Особливо багато на писанках було малюнків спіралі (або «кривульки»), які символізували «нитку життя», «вічність сонячного руху».

Бойки кажуть, що на Великдень сонце воскресє: «грає», «скаче», бо в цей день усе живе веселиться. Саме тому писанки дуже часто «сливлять» у червоний колір при «живому вогні», вважаючи, що це найвищі чари від злих духів.

Висновки. Отже, народний календар бойків у мовленнєвому розумінні – це неписана система дат, народних свят, звичаїв, обрядів, традицій, що склалася історично, важливий лінгводидактичний потенціал народних знань і духовних надбань. Феномен бойківського календаря проявляється в тому, що народні свята, звичаї, обряди є яскравим прикладом ментальності горян, особливої української ідентичності, у якій скондована висока духовність, морально-етичні норми та правила мовленнєвої поведінки.

Календар українських горян глибоко архаїчний, у побуті та громадському житті побудований на місцевих говірках, у яких важливим чинником є шанобливе звертання до старших на «Ви», дотримання мовленнєвих ритуалів з почуттям такту, ввічливості та доброзичливості.

Бойківський народний календар є не просто інформаційним джерелом витоків морально-етичної, матеріальної та мовленнєвої культури, а й цінним вираженням національної самобутності етнічної спільноти – набожної, гордої, патріотичної.

Література:

1. Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину. Жовтень. Київ. 1972. № 7. С. 13-18.
2. Зубрицький М. Народний календар, народні звичаї і повірки, пов'язані до днів в тижні і до рокових свят. Матеріали до українсько-руської етнології. Львів. 1900. Т. 3. С. 34-53.

3. Енциклопедія українознавства в 10 томах / Під редакцією В. Кубійовича. Львів. 1993. Т.1. 400 с.
4. Lewicki J. Grammatic der ruthenischen oder klein russischen Sprache in Galizien. Przemyśl. 1834. [IV] Bl., XXVI, 212, 59.
5. Вагилевич І. Бойки, русько-слов'янський люд в Галичині. Жовтень. Київ. 1978. № 12. С. 117-130.
6. Партицький О. Звідки пішла назва бойки. Діло. Львів. 1895. № 269. С. 310.
7. Франко І. Звідки взялася назва «Бойки»? Життє і слово. Львів. 1895. Т. 3. С. 146-149.
8. Пономарів А. Українська етнографія: курс лекцій. Київ. 1994. 316 с.

Lysak V., Popadynets M. Boyko folk calendar as an expression of linguistic and ethno-cultural identity

Summary. The problem of studying the peculiarities of the folk calendar of a particular ethnic community is more relevant than ever today, when national identity is gaining significant importance and is an example of indestructibility and resilience. The folk calendar of the Boikos, a specific mountainous region, is a linguistic and ethical picture of a special regional mentality. Holidays, customs, and rituals, along with the peculiarities of peasant clothing, decorative and applied details of housing and outbuildings, holistically reflect the high moral and ethical culture of the Boyky. The etiquette formulas of communication, theatrical and ceremonial performances affirm free thinking, the uniqueness of domestic relations and the uniqueness of the language flavor. The age-old traditions of friendly communication between relatives, neighbors, and friends on weekdays and holidays, respectful addresses to parents, elders, and strangers, and avoidance of conflicts and quarrels distinguish the special language culture of highlanders. The Boikos dialect, where the melodiousness and singing of the sound system is most pronounced, reflects archaic elements of deep religiosity and high spiritual morality. The article examines the Boyko folk calendar as a phenomenon that reflects the uniqueness of the speech culture of this ethnographic group and its socio-cultural heritage. The role of calendar holidays, customs and rituals in the formation of speech practices, moral and ethical norms and social communications of the Boyko is analyzed. The main linguistic and didactic features of the Boyko calendar, in particular the use of dialectal forms, symbolic expressions and ritual speech constructions, are determined. It is substantiated that the Boyko linguistic tradition preserved in the folk calendar is an integral part of the national cultural identity that resists assimilation processes and ensures the continuity of ethnic identity. The functional role of speech formulas and etiquette expressions reflecting the sacred and social component of the Boyko worldview is revealed. It is the customs and traditions, local rituals that determine the special etiquette of highlanders' speech, their pronounced modesty, tact and good manners.

Key words: fights, folk calendar, customs, traditions, rituals, etiquette, speech etiquette.